

UOT 821(091)

ŞƏFIQƏ NƏCƏFOVA

CEK LONDONUN “MARTİN İDEN” ƏSƏRİNDƏ CƏMİYYƏT VƏ ŞƏXSİYYƏT PROBLEMI

C.Londonun “Martin İden” romanı dünya ədəbiyyatı örnəkləri arasında əhəmiyyətli yer tutur. Əsəri müxtəlif istiqamətdə tədqiq etmək mümkündür. Məqalədə müəllif “Martin İden” əsərində şəxsiyyət və cəmiyyət problemini araşdırmağa çalışmışdır. Məlumdur ki, hər şəxsiyyət öncə bir fərd olaraq onu əhatə edən cəmiyyətin bəhrəsidir. Əgər cəmiyyət sosial-ictimai ədalət əsasında formalaşmışsa, bu birbaşa şəxsiyyətə də təsir edir. Əksinə olduqda isə şəxsiyyətin cəmiyyət arasında təklənməsi, yalqızlaşması, cəmiyyətdən uzağa qaçması halları meydana çıxır. “Martin İden” əsərinin mövzusu demək olar ki, bu problem üzərində qurulmuşdur. C.Londonun bu əsərinin məzmununu öyrənərkən aydın olur ki, cəmiyyət düşüncə tərzinə görə aşağı səviyyədədirsə, bu şüurca yüksək olan insanlara mühüm təsir edir. Əgər bu təbiətdə olan şəxsiyyətlər xaraktercə qüvvəlidirlərsə, cəmiyyətdə mövcud olan mənfə təmayüllərlə mübarizə apara bilirlər. Ancaq zəif xarakterə malik olduqda şəxsiyyət pozulması halları baş verir ki, bu həmin insanları özünə qəsd etməyə qədər gətirib çıxara bilər.

Müəllif bu yazıda bu problemi diqqətə çatdırmaq üçün mətnə nəzəri sistem əsasında yanaşmışdır. Çünki hər hansı bir əsər müxtəlif yöndən araşdırıla bilər. Mətnin poetikası, süjeti, motiv və variasiyaları, janr xüsusiyyətləri, bədii təsvir və ifadə vasitələri, bədii dilin tərkibi və s. ayrıca tədqiq oluna bilər. Mətnin ədəbi səviyyəsi bədii kontekstdə, sosioloji səviyyəsi ictimai-sosial kontekstdə, politoloji səviyyəsi siyasi kontekstdə, psixoloji səviyyəsi psixi-assosiativ kontekstdə və teoloji səviyyəsi dini-ruhani kontekstdə tədqiq olunmuşdur. Bu kontekstlərin araşdırılması əsasında məhz əsərdə qoyulan problem haqqında təəssürat yaradılmış, həm də əsər nəzəri baxış əsasında sistemli şəkildə nəzərdən keçirilmişdir. Beləliklə bu məqalədə C.Londonun “Martin İden” əsərində şəxsiyyət və cəmiyyət problemi ciddi şəkildə tədqiq olunub elmi ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur.

Açar sözlər: Şəxsiyyət, elmi, janr, süjet, mətn, motiv, Cek London, Martin İden

Dünya ədəbiyyatının qiymətli örnəklərindən biri olan “Martin İden” əsərinə müxtəlif kontekstdə yanaşma imkanı var. C.Londonun zəngin yazıçı təfəkkürü bu əsəri çoxşaxəli əsər səviyyəsində dünya ədəbiyyatının qiymətli inciləri arasına daxil edə bilmişdir. Hər bir əsəri tədqiq edərkən ona yanaşma tərzindən asılı olaraq müxtəlif baxış bucağından baxıla bilər:

1. Süjet konstruksiyası;
2. Mövzu və məzmun səviyyəsi;
3. Motivasiya;
4. Müxtəlif mətn bilgiləri və s.

Biz bu məsələlərə qismən toxunmaq şərtilə, bu əsərdə adından göründüyü kimi əsas etibarilə cəmiyyət və şəxsiyyət problemini diqqət mərkəzinə çəkməyə çalışacağıq. Öncə qeyd edək ki, cəmiyyət və şəxsiyyət problemi müxtəlif sahələri əhatə edir. Bu baxımdan bu ədəbi əsərin bu istiqamətdə tədqiqata cəlb olunması mövzu və məzmun kontekstlərində müxtəlif cəhətdən araşdırma tələb edir. Bu problemin tədqiqi ədəbiyyat, sosiologiya, psixologiya, din və s. səviyyələrdə müxtəlif kontekstlərdə nəzərdən keçirilməlidir. Bu baxımdan əsərdə şəxsiyyət və cəmiyyət problemi sinxron və diaxron səviyyələrdə müxtəlif situasiyalar əsasında izah tələb edir.

“Martin İden” romanında cəmiyyət və şəxsiyyət problemi bir çox kontekstlərdə oxucuya təqdim olunur:

1. Ədəbi səviyyə (bədii kontekst);
2. Sosioloji səviyyə (ictimai-sosial kontekst);
3. Politoloji səviyyə (siyasi kontekst);

4. Psixoloji səviyyə (psixi-assosiativ kontekst);

5. Teoloji səviyyə (Dini-ruhani kontekst) və s.

Biz çalışacağıq ki, əsəri bu kontekstlər əsasında şərh edək. Ümumiyyətlə əsərlərin tədqiqi yalnız təsviri baxımdan olduqda, bu müəllifin və mühitin daha geniş qatlarda, mətn laylarında yerləşən düşüncə səviyyələrini və situasiyaları meydana çıxara bilmir. Biz bu cəhətdən mövzumuz daxilində romana bu kontekstlər əsasında yanaşmağa çalışırıq. Təbiidir ki, öncə mövzu haqqında qısa bilgi vermək zərurəti meydana çıxır. Cəmiyyət və şəxsiyyət problemi nədir? Qeyd edək ki, bu problem zaman-zaman mütəfəkirlərin fikir süzgecindən keçib müxtəlif sahələri əhatə etmişdir. C.London da cəmiyyət və şəxsiyyət probleminin drammatizmini "Martin İden"də qabartmağa çalışmışdır. Əsərin ədəbi səviyyəsi təbiidir ki, süjet kontruksiyası əsasında aparılır, mövzu və məzmun burada ifadə olunur, müxtəlif əsərlərdə olan motivlərdən istifadə edilir, digər mətn bilgiləri də bədii mətnin içində laylar təşkil edir. Biz öncə "Martin İden" əsərinin qısa məzmununa nəzər yetirək: "Martin İden gənc dənizçi idi. İşləməyi yaxşı bacarsa da bu gənc həmişə macərə axtarırdı. Bir gün küçə davalarının birində müdafiə etdiyi Artur adlı bir tələbənin dəvəti ilə onun yaşadığı evə gedir və bununla Martinin həyatında dəyişiklik baş verir. O, Arturun bacısı Rufu görür və idealindəki qızı tapdığını düşünür. O, Rufa aşiq olur. Ruf olduqca ziyalı və məlumatlı idi. Martin onunla bərabər səviyyədə olmaq üçün əvvəlki həyatından imtina edir. Rufun söhbətləri ona ədəbiyyatı və incəsənəti sevdirdir. Ruf da onun dəniz sərgüzəştlərinə qulaq asmağı çox sevirdi. Ancaq Martin yaxşı anlayırdı ki, Rufa onun arasında dərin uçurum var. O, bir neçə kitab oxuya bilsə də, sadə və savadsız matrosdur, Ruf isə savadlı zəngin ailəsindəndir. O, heç orta məktəbi də axıra qədər oxumamışdır, Ruf isə universitetdə oxuyur. Martin mütləq etməklə Rufa layiq olmağa çalışır. Oxuduğu bir çox kitabları yaxşı anlaya bilmədiyi üçün və təhsil almaq imkanına malik olmadığına görə sistemli şəkildə Rufun məsləhətləri ilə oxuyub-öyrənib, yüksəlməyə çalışır. Lakin Ruf Martinin formalaşmasında rol oynasa da, onun qabiliyyətlərinə demək olar ki, inanmır. Yazıçı olmaq istəyən Martinin yazıları nəşriyyatlar tərəfindən qəbul olunmadıqca, hətta geri qaytarıldıqca bu inamsızlıq daha da artır. Martin ondan ayrılıb Lizzi ilə yaxınlaşır. Lakin bu ona Rufu unutturdu bilmir. Bunu Lizzi də bilir. Ancaq bir gün bu uğursuzluğa son qoyulur. Onun əsərləri nəşriyyatlar tərəfindən qəbul olunur. Bütün nəşriyyat sahibləri Martin İdenə sifariş vermək üçün növbəyə durur. Onu bəyənməyən insanlar onunla bir dəfə yanaşı durmağı özləri üçün şərəf sayırlar. Hətta arası pozulan Ruf da artıq Martini geri istəyir. Ancaq Martini indi başqa məsələlər maraqlandırır. Bu ərafədə onun daxili aləminə hamıdan yaxın olan dostunun intihar etməsi də Martinə ağır təsir edir. O, artıq insanlardan uzaqlaşmağa, cəmiyyətdən uzaq düşməyə başlayır. O, insanların ikiüzlülüyündən, ikili davranışından bezib yazıçılıqdan da əl çəkir. Ancaq onun çap olunmayan əsərləri belə çap olunur. Bütün pulları xərcləyən Martin Cənuba gedən bir gəmiyə minib insanlardan uzaqlaşır. Bütün həyatdan bezən Martin depressiyaya düşür və getdiyi sonuncu gəmidən özünü dənizə atıb intihar edir" (London, 2009.).

Müəllif "Martin İden" əsərində çox oxunaqlı süjet kombinasiyaları qurmuş, oxucunu hadisələrin ziddiyyətli təsviri əsasında gərginlikdə saxlamış, ekspozisiya (müqəddimə), zavyazka (düyün xətti), kulminasiya (ziddiyyətlərin zirvəsi), razvyazka (düyünlərin açılması) və final əsasında qiymətli bədii nümunə ortaya qoymuşdur. Əsərdə bədii təsvir və ifadə səviyyəsi, eyni zamanda bədii dilin tərkibi ədəbi-nəzəri baxımdan yüksək sənətkarlıq nümunəsini meydana qoymuşdur. Lakin mövzumuz cəmiyyət və şəxsiyyət problemi olduğu üçün əsərin bu kimi yüksək səviyyəsini araşdırmağa gələcək tədqiqatlarda yanaşmağa lüzum görürük.

Cəmiyyət və şəxsiyyət problemi sosioloji səviyyədə öz əksini daha qabarıq göstərir. A. V. Korotkeviç yazır ki, "Sosiologiyanın aydın obyekt cəmiyyətdir, sosial sahədir" (Короткевич, 2014, 3). Elə bu baxımdan da mətnin bu səviyyəsi fərdi-ictimai-sosial kontekstdə işarələnilir.

Martin İden sadə bir dənizçidir. Demək olar ki, sərgərdan həyat sürür. Küçə döyüslərində, qovğalarda iştirak edir. Cəmiyyətin Martin İden kimi sadə matroslara və bu qəbildən olan insanlara tanıdığı yer ən yaxşı halda meyxanə küncüdür. O, burada öz həyat vərdişlərini qazanmağa və yaşamağa məhkumdur. Keçirdiyi küçə həyatı, əslində, onun seçimi deyil, mövcud situasiyada bundan artıq heç bir seçim yoxdur. İctimai-sosial həyatda çətin yaşayan, imkansız olan insanların həyat tərzi bundan ibarətdir. Martinin qonaq gedərkən geniş evdə özünü itirməsi, kepkasını heç bir yerə qoya bilməyib əzişdirib cibinə soxmaq istəməsi, hətta yerişinin belə fərqli olmasını, yöndəmsizliyini müşahidə edib utanması bu situasiyada bu anlamları ictimai-sosial kontekstdə proyeksiyalandırır (London, 2009, 15, 16).

Bu kimi nümunələr, ictimai-sosial küçə məhkumluğu dünya ədəbiyyatında və eyni zamanda amerikan-ingilis ədəbiyyatında geniş motiv olaraq bədii əsərlərin mövzusunun təşkil edir (Xəlilov, 2012; Antologiya, 2009).

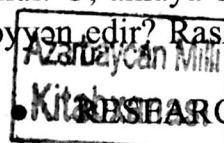
Müəllif göstərir ki, Martinin həyatı elə bu şəkildə də davam edəcəkdə. Ancaq istisnalar bəzən bütün həyatı dəyişir. Martinin küçə savaşında müdafiə etdiyi Artur ilə tanışlığı, onun dəvəti ilə yaşadığı evə getməsi və Morzlar ailəsi ilə, xüsusilə Arturun bacısı Rufla tanışlığı həyatında dəyişikliklərin başlanğıcı olur. Martin İden Rufla söhbət edir, onu dinləyir, ondan ədəbiyyat və incəsənətin incəliklərini öyrənir. Martin İden sürətlə inkişaf edir. Yazdığı əsərlər çap olunduqca həm şöhrəti, həm də mənfəəti çoxalır. Əvvəl onu qəbul etməyən cəmiyyət, indi onun qarşısında hörmətlə təzim edir. Hətta bacısının evində kirayə pulu ilə dolanmasına baxmayaraq bacısının əri Mister Heggbotamdan min bir tənəli sözlər eşidən Martin məşhurlaşdıqda hamı ona yaltaqlanır. Əvvəldə göstərdiyimiz qısa süjet xəttindən məlum olduğu kimi cəmiyyətin bu şəkildə riyakarlığı, hətta məhəbbətinin belə bu ictimai-sosial mənfəətlər qaydasından kənarında olduğu ona çox pis təsir edir. Martin İden cəmiyyətdə mövcud olan şəxsiyyət çatışmazlığına öz şəxsiyyəti ilə sakit şəkildə etiraz edir. Bu da onda ağır böhran yaradır. Martin İden depressiyaya düşür. Əvvəl Rufa və ailəsinə ideal kimi baxan, onların səviyyəsindən aşağı qalan Martin indi də çox yüksəlib bu səviyyəni keçir. İndi də Morzların səviyyəsi, elə Rufa da daxil olmaqla ondan çox aşağı olur. Müəllifin yüksək sənətkarlıqla bədii şəkildə əks etdirdiyi bu təzadlar oxucuya real həyatın acı gerçəkliklərini aydın biçimdə göstərir. Səviyyə toqquşması, başqa dünyaların insanları arasında körpü yaradıla bilməməsi şəxsiyyət və cəmiyyət problemini sosioloji baxımdan gündəmə gətirir. Bu uyğunsuzluq Martin İdenin intihar etməsinə gətirib çıxarır. İctimai-sosial məzmun fərdiyyətçiliyə mənfi təsir göstərir. Mənəvi dəyərlərin daşıyıcısı olan şəxsiyyətlərin cəmiyyətin tələb olunan mənfəət tələblərinə tabe ola bilməməsi onların faciəsi ilə nəticələnir. M.Əmirov insan və cəmiyyəti bir fənn kimi öyrəndikdə bunun ən mühüm predmetindən biri kimi “real gerçəkliyi” əsas götürür (Əmirov, 2010, 8).

Təbiidir ki, şəxsiyyət və cəmiyyət problemi də eyni problemdir. Burada elə insan dedikdə əsas etibarilə insan şəxsiyyəti və onun cəmiyyətdə mövcud olan dəyəri nəzərdə tutulur. Cəmiyyət mənfi xüsusiyyətləri əsas götürdükdə isə təbiidir ki, şəxsiyyət pozulması halları baş verir ki, bu da ya intihara, yaxud da başqalarına qəsd etməyə səbəb olur. Martin İden bu baxımdan Dosoyevskinin “Cinayət və cəza” əsərinin qəhrəmanı ilə sinxronluq təşkil edir. Təsədüfi deyil ki, F.M.Dostoyevskinin dilimizə tərcümə olunub nəşr olunan “Cinayət və cəza” əsərinə ön söz yazan M.Qocayev də bu əsər haqqında yazarkən qeyd edir ki, Dostoyevski romanda şəxsiyyət və cəmiyyət probleminə toxunur: “Dostoyevski sosial-psixoloji mövzudan ideal-mənəvi mövzuya keçmiş və insan xarakterini, onun aqibətini və şəxsiyyətini təyin edən ideoloji və mənəvi məqamların bədii təhlilinə üz tutmuşdu (Dostoyevski, 2004, 4).

“Cinayət və cəza”nın baş qəhrəmanı Raskolnikov həmişə düşünür ki, nə üçün hər fərd cəmiyyətdə fərqli şəkildə qəbul olunur. O, anlaya bilmir ki, cinayət həmişə cinayətdir, yoxsa bunu cəmiyyətin ümumi baxışı müəyyən edir? Raskolnikov fikirləşir ki, mən insanlara fayda

24528

AXTARIŞLAR



RASKOLNIKOV

• ПОИСКИ

vermək üçün bir qarını öldürərsə, bu cinayət, yoxsa cəmiyyətə xidmət olar. Daha sonra anlaya bilmir ki, bunu necə müəyyən etmək olar? Napoleon öz ideyasını həyata keçirməkdən ötrü milyonlarla insanın ölümünə səbəb olur, ancaq o cani deyil, cəmiyyətin gözündə qəhrəmana çevrilir. Mən isə bir qarını öldürdükdə belə, qəhrəman deyil, cani oluram. Əgər Napoleona gərək olsaydı bu qarını öldürmək onun üçün çətin olardı? Raskolnikov qəti qənaətə gəlir ki, xeyr, o, gözünü belə qırpmadan bunu edərdi. Elə bu müddə ilə Raskolnikov cinayət törədir. Ancaq onun əzabları bundan sonra başlayır. O, özünü bağışlaya bilmir. Martin İdenlə Raskolnikovun fərqi orasındadır ki, Martin şəxsiyyətin cəmiyyətdə yalnızlığını yaşayır, buna görə özünə qəsd edir. Raskolnikov isə cəmiyyət və şəxsiyyət problemini öz düşüncəsində aqresiv səviyyəyə çatdırır. Onda psixi affekt kimi emosional vəziyyət yaranır. O, başqasına qəsd edir. Raskolnikovun daha sonra yaşamaq imkanı olur və o, buna görə əziyyət çəkir. Martin İdenin isə yaşamaq imkanı olmur. O, intihar etdiyi üçün geriye yol qalmır. Bu əlbəttə ki, fərqli situasiyalar əsasında baş versə də, yazıçıların fərqli düşüncə tərzindən irəli gəlir. Dostoyevski şəxsiyyət və cəmiyyət problemini özü həll edir. Psixopatik meyllərin cinayətlə sonuçlandırıldığına nə kimi nəticələr verəcəyinə diqqət çəkir (Dostoyevski). Cek London isə eyni problemi qoyur, ancaq bunu özü həll etmir, cəmiyyətin öhdəsinə buraxır (London).

C.Londonun "Martin İden" əsərində politoloji səviyyə də əsərin məzmununun bir hissəsini təşkil edir. Bu romanda siyasi kontekstdə işarələnir. Nəzərə alınsa ki, siyasi baxışlar da intihara gedən yolun başlanğıc hissəsi kimi diqqət çəkir, o zaman bu əsərin bu kontekstdə də təhlilinə ehtiyac yaranır. Romandan öyrənirik ki, Martin tez-tez Siti-Holl parkında yığılışib mübahisə edən sosialist məfkurəsi daşıyan insanlara nəzər yetirmişdi. O, bu parkın içindən keçərkən ayda iki dəfə velosipeddən düşür, bu insanların söhbətlərinə, mübahisələrinə tamaşa edirdi. Hətta bu fəhlələrin və bu kimi şəxslərin bir-biri ilə qızgın mübahisə etməsi, dava-dalaşla olsa belə, yenə də eyni qaydada davam etməsi, Martinə çox maraqlı görünürdü. O, həm də fərqli düşünən insanların dünyasına daxil olur, onların baxışlarını özü üçün aydınlaşdırmağa çalışırdı. Martin eyni zamanda buradakı emosional danışq tərzini Morzlar ailəsindəki sakit danışq tərzini ilə müqayisə edir, bu adamlardakı həyat eşqinin və təbiiliyin daha çox olması qənaətinə gəlirdi. Əslində bu Martinin Morzlar ailəsinə həddindən artıq yüksək baxmamağa gətirib çıxaran situasiyaların başlanğıcı idi. Əlbəttə, Martin burada Herbert Spenserin adını bir neçə dəfə eşitmişdi, ancaq bu barədə məlumatsızdı. Bir gün o, Spenserin bir ardıcılığını görməyə nail oldu. Onun danışqlarından yola çıxaraq kitabxanaya gəlib Spenserin "Başlıca əsaslar" əsərini əldə etdi. O, bu kitabı oxuyub ona elə qapıldı ki, bütün yığıdığı biliklər beynində alt-üst oldu. Martin bu kitabdən əşyalar arasındakı əlaqələri, bütün hadisələrin bir-birinə bağlılığını, təbiətin harmoniyasını öyrəndi. Bundan sonra bu öyrəndikləri üzərində bilik toplayıb, yekun nəticəyə gəlib, əsərlər yazmaq üçün özünü bu istiqamətdə hazırlamağa başladı.

Martin İdeninin sosial bərabərsizlik yönündə olan baxışlarına yalnız fəhlə zümrəsinin sosialist məfkurəsi təsir etməmişdi. Artıq pul qazanmağa məcbur olan Martinin dəniz səfərinə çıxıb pul qazanmaq istəməsi, borclarını ödəməyə can atması və bir təsadüf nəticəsində Co adlandırıldığı şəxslə tanış olub onun yanında "Qaynar bulaqlar" yanındakı camaşırxanada işə düzəlməsi səbəb olmuşdu. Martin və Co bu işi "heyən işi" adlandırırdı. Bu işdən ayrılarkən Co da onunla birlikdə ayrılmış, avaralıq etməyi bundan yaxşı iş adlandırmışdı. Faciəli bir şəkildə, hətta bu işlə müqayisədə həyatında bir zaman yatalaq xəstəsi olduğunu və o xəstəlik zamanı necə də gözəl günlər gördüyünü həsrətlə anlatmışdı. Ölüm döşəyində olan adama yaxın bir xəstəlik olan yatalaq xəstəsini camaşırxanada keçən günlərdən gözəl gün adlandırmaq sosial faciənin C.London qələmində çox yüksək səviyyədə bədii əksini bu kontekstdə aydın görürük. Məhz Martin İden bunları nəzərdə tutaraq Rufla görüşündə dəniz səyahətindən qayıtdıqdan sonra bu məsələlər haqqında geniş bir kitab yazacağını, bu kitabı "Əməyin alçaldılması" və yaxud

“Fəhlə sinfi içərisində sərxoşluğun psixologiyası” adlandıracağını deyir. Burada C.London bu gün də dünyada müxtəlif səviyyələrdə müzakirə və mübahisə mövzusu olan mövcud iş saatının azaldılması problemini irəli sürür. Təbiidir ki, yazıcının Martin İden obrazı da bu məsələləri qaldırarkən artıq onda siyasi-sosial məsələlərə münasibəti işarələnir (London, 2009, 145-166). Martin İdenin sosialistlərə məxsus baxışları onun Mister Morzla söhbətində də üzə çıxır. Mister Morzla sosializm və kapitalizm arasındakı fərqlilikləri və ziddiyyətləri analiz edərkən Morz Martinə qəti şəkildə etiraz edir. C.London bu gərgin siyasi dialoqu bu şəkildə təsvir edir: “Mister Morz azacıq qızardı. O:

– Ser, sizin nəzərinizə çatdırmalıyam ki, - dedi, - siz ən qatı bir sosialist kimi danışırırsınız....

– Mister Morz, sizi inandırırım ki, siz sosializmə məndən çox-çox yaxınsınız, əslində, mən onun amansız düşməniyəm” (London, 2009, 254).

Martin İden həyat boyu müxtəlif axtarışlar aparır, ən müxtəlif “izm”ləri oxuyub-öyrənir, lakin görür ki, onun zirvədə hesab etdiyi adamlar heç də düşündüyü kimi mükəmməl deyil, əksinə bəsit adamlardır. Bir ideyaya bağlanıb qalmayan Martini isə bu qane etmir. O, Mister Morz ilə söhbətində səviyyə toqquşmasını bu şəkildə ifadə edir: “Martin: “Lənət sənə, kor şeytan!- deyə fikirləşdi,- O, bir söz də başa düşmədi. Elə bil, mən daşdan hörülmüş bir divarla danışırım. Bəs onun bütün təhsili hara yox oldu?” (London, 2009, 255).

Martin İden burada göstərir ki, o, nəinki sosialistdir, hətta onların düşməni də sayıla bilər. Bu artıq Martinin müxtəlif düşüncə tərzlərinə və ideoloji baxışlara baş vurmasını, lakin heç birində sabit səviyyədə qala bilməməsini göstərir. Cəmiyyətin içində yalnız qalan şəxsiyyətin intihara gedən yolu bu kimi ruhi-mənəvi düşkünlükdən keçir ki, Martin də siyasi baxışları ilə də bu yola doğru sürətlə irəliləyir.

Martin İdeninin bu istiqamətdə düşdüyü situasiya da müəllif qələmində çox parlaq səviyyədə əks olunub. Belə ki, Brissendenin xahişi ilə sosialistlər klubuna gedən Martin sosialist məfkurəsini sərt tənqid edir, bu məfkurənin təkamül qanunauyğunluğuna zidd olduğunu elan edir və bu müddə ilə çıxış edir ki, “Kölələrdən ibarət olan bir dövlət yaşaya bilməz” (London, 2009, 321).

Bu təzadlı situasiyada maraq doğuran yazıçı öngörümü də qeyd olunmaya bilməz. C.London Martin İden obrazında hələ fəhlə-kəndli hökumətinin qurulmasından 10 il əvvəl bu ideoloji əsaslarla qurulan dövlətin yaşaya bilməyəcəyini elan etmişdir. Məlumdur ki, əsərin yazılmasından 80 il sonra sosialist ideyaları üzərində qurulan dövlət süquta uğradı.

Əsərdən oxuyuruq ki, səhər qəzetində əsas səhifədə Martin İdenin çıxışına xüsusi yer ayrılır və o, sosialistlərin rəhbəri adlandırılır. Təbiidir ki, Martin buna gülür. Ancaq bu gülüş çox kədərli gülüşdür. Yenə də başa düşülməməzliyin, anlaşılmazlığın səviyyəsizlikdən doğması bu kontekstdə işarələnir (London, 2009, 319-324).

Hələ bu da bəs deyilmiş kimi bu yazını yazan müxbir Martin İdenin yanına fotoqrafla gəlib, onun qəzet üçün şəkilini çəkmək və ondan mübahisə götürmək istəyir. Nəticədə Brissendenin təkidi ilə Martin İden tərəfindən döyülən müxbir ondan qisas almaq üçün Martini ciddi-cəhdə sosialistlərin rəhbəri kimi tanıtməyə çalışır. Hətta bu addımlar onun Rufla nişanının pozulmasına gətirib çıxarır (London, 2009, 325-329).

Müəllif burada eyni zamanda ideoloji məfkurənin fərdi və şəxsi münasibətlərə də təsir göstərdiyinə təbiidir ki, siyasi kontekstdə toxunmuşdur. Hər fərd cəmiyyətin bir üzvü olduğu üçün şəxsiyyət və cəmiyyət problemi bu şəkildə də proyeksiyalanır.

“Martin İden” əsərində psixoloji səviyyəyə də diqqət yetirmək lazımdır. Mətnin bu səviyyəsi psixi-assosiativ kontekstdə işarələnir. Əlbəttə biz çalışacağıq ki, mətnin bu səviyyəsini şəxsiyyət və cəmiyyət problemi kontekstində izah edək. Təbiidir ki, biz burada əsas ağırlığı

Martin İden obrazı üzərində cəmləyirik. Elə C.London da romanı "Martin İden" adlandırmaqla bütün hadisələri bu obraz üzərində qurmuşdur. Çünki müəllifin əsas qayəsi əsər boyunca şəxsiyyət və cəmiyyət problemini diqqətdə saxlamaq olmuşdur. Elə bu səbəbdən biz bütün obrazların səviyyələrini deyil, məhz əsərin əsas qəhrəmanının müxtəlif səviyyələrdə işarələnməsini diqqətə çatdırmağa çalışırıq. Martin İden psixoloji səviyyədə çox ciddi şəkildə diqqət çəkir. Matrosluqdan başlayıb cəmiyyətin ən məşhur adamı mərtəbəsinə yüksələn bu adam çox təzadlı psixikaya malikdir. O, həm çox təfəkkürlüdür, həm də emosional xarakteri ilə öz təfəkkürünə şübhə oyadan bir obrazdır. O, Morzlar ailəsinin sakit danışığa malik cəmiyyətini sosialistlərin qışqırılıqlı mübahisələrinin məkanı olan park və klublardan daha aşağı hesab edir. Ancaq bununla belə Morzlar ailəsi ilə çox vaxt keçirir, onların qonaqları ilə mübahisələrə qatılır, hətta onları təhqir etməkdən belə çəkinmir. Sosialistləri əslində sevmir, onlarla vaxt keçirməyə lüzum görmür. O, bütün ideoloji cərəyanları, elm və bu sahədə olan kəşfləri öyrənir, lakin heç bir sahədə sabit səviyyədə fəaliyyət göstərmir. Yalnız yeganə fəaliyyət sferası bədii yaradıcılıq olur ki, burada da məşhurlaşdıqdan sonra bundan imtina edir, təkliyini, yalnızlığını intihar vasitəsi ilə cəzalandırır. Martin İden psixopatik əlamətlərdən ciddi əziyyət çəkir. Bunu o, o zaman anlayır ki, qız tanışı Lizzi ona "sənin bədənin deyil, ruhun xəstədir" deyir. Martin özünü həkimə göstərdikdə, həkim ona deyəndə ki, sizin bədəniniz çox sağlamdır, o, bir daha anlayır ki, Lizzi doğrudan da düz demişdir, Martin ruhi sarsıntı keçirmişdir (London, 2009, 374, 390).

Təsadüfi deyil ki, bu romanın yazılışından əvvəl meydana çıxan "İntihar" əsərində E.Durkheim az qala bütün intihar davranışının psixi pozğunluqdan irəli gəldiyini qeyd edir: "Her intiharda bir akıl bozukluğu belirtisi görmekte az çok haklı olsak, ortaya koyduğumuz sorun çözümlür; insanın isteyerek kendini öldürmesi bireysel bir hastalık olur" (Durkheim, 2013, 18).

Ancaq maraqlıdır ki, bu o zaman baş verir ki, Martin İden sona doğru yaxınlaşır. Hətta heç kim Martinin yazıçılıq həvəsini və cəhdlərini və yaxud emosional təbiətinin kobud xüsusiyyətlərini görəndə belə ona ruhi xəstə demir. Əlbəttə, bu ondan irəli gəlir ki, Martin İden artıq cəmiyyətlə passiv savaşa halındadır. O, aktiv savaşa halında olduqda həyata daha çox bağlı olur, ancaq passiv savaşa vəziyyəti onu intihar astanasına gətirib çıxarır. Martin cəmiyyətdə riyakarlığı qəbul edə bilmir. O, tanınmadığı vaxtlar onun üzünə belə baxmaq istəməyən, nə düşündüyünü eşitməyən və ona etiraz edən, hətta sevdiyi qızı belə onun əlindən alan riyakar insanlar o şöhrət tapdıqdan sonra bunun əksini edirlər. Yalandan onun üzünə gülürlər, ondan mənəfət əldə etmək istəyirlər, hətta Rufu ondan ayıran Morzlar ailəsi qardaşı ilə qızı onun yalnız otağına gətirir. Martin İden acı gülüslə riyakarlığın bu yüksək həddini bu şəkildə ifadə edir: "O, qəhqəhə çəkib güldü, - Ah burjuylar, burjuylar! Mən kasıb olanda, hətta onun bacısına belə yanaşmağa haqqım yoxdu. Bankda cari hesab açandan sonra isə qardaş özü bacısını mənim yanıma gətirir" (London, 2009, 384).

Cəmiyyətin bu qədər riyakar olması Martin İdenə ağır təsir edir. O, hər yerdə təklənməyə başlayır. Hətta köhnə dostları belə ona ancaq ağrı-acı gətirir. Köhnə matroslardan tutmuş cəmiyyətin ən yüksək təbəqəsindəkə onun mövzuları ilə onların mövzuları ziddiyyət təşkil edir. Ruh xəstəliyinin kökündə cəmiyyətdə yalqızlanmaq, özünə çəkilmək məlumdur ki, əsas simptomlardan biridir. İctimai realıq Martin İdenə sarsıntı gətirir və sonda bu onun intiharına səbəb olur. Burada nə qədər avtobioqrafik roman yazsa belə, sonrakı həyatını elə öz obrazı kimi bitirən C.London da burada çox mühüm bir problem irəli sürür. Psixoloji sarsıntıları yaradan səbəblərin psixopatik, psixoastenik xəstəliklərə gətirib çıxarmasını bədii ifadə yolu ilə işarələyir. İntihar edəni deyil, intihar etdirəni göstərməyə çalışır. İntihar edən şəxsiyyət, intihar etdirən isə cəmiyyətdir. Cəmiyyətin kökündən düzgün münasibətlər, mənəvi keyfiyyətlər, səmimi ünsiyyətlər üzərində qurulmaması psixi-şizofrenik xəstəliklərin meydana gəlməsinə səbəb olur,

intihar isə psixi-assosiativ nəticədən ibarətdir. Məhz romanın psixoloji səviyyəsini bu şəkildə təqdim edən müəllif cəmiyyətin şəxsiyyət üzərində çox mühüm rol oynadığına diqqət çəkir.

C.Londonun “Martin İden” əsərində teoloji səviyyəyə də diqqət çəkmək ehtiyacı meydana gəlir. Əks halda mətn natamam şəkildə tədqiq oluna bilər. Teoloji səviyyə dini-ruhani kontekstdə işarələyə bilər. Biz roman boyu bu istiqamətin süjet xətti olmasını izləyə bilərik. Belə ki, Martin İden bütün ömrünü axtarışlarda keçirir, oxuyub-öyrənir, müşahidə edib analizlər aparır, inkişaf qanunlarının vahid bir nizam təşkil etdiyini izləyir, təbiətin harmoniyasını öyrənir, bütün varlığın bir-biri ilə əlaqə zəncirinin mövcud olmasını dərk etməyə və tətbiq etməyə çalışır. Biz müxtəlif səviyyələrdə əvvəldə bu barədə bəhs açmışıq. Ancaq Martin İdenin sonda intihar etməsi onun ziddiyyətli xarakterindən, cəmiyyət qarşısında yalnızlaşmasından doğmaqla bərabər, məlumdur ki, dini ehkamlar baxımından özünü doğrultmur. Aydın ki, şəxsiyyətin özünə qəsd etməsi dini baxımdan qəbul olunmur, hətta bunun böyük günah olduğu bəyan edilir. Əlimizdəki mənbədə bu barədə dəqiq müddəa irəli sürülür: “Dinlərin intihar hakkındakı tutumu, insanların bu eylemi sorgulamasında və ondan uzak durmasında olumlu katkılar sağlayabilecek niteliktedir” (Necati, 2015, 4 (IV)).

Məhz mətni diqqətlə nəzərdən keçirərkən aydın olur ki, elə Martin İdenin faciəsi də buradan irəli gəlir ki, o, öyrəndiyi vahid nizamın Allah tərəfindən idarə olunmasını birmənalı şəkildə anlamır. Bir sözlə materialist baxışları onu nəticədə intihara gətirib çıxarır. Əlbəttə, o, materialist-ateist mövqeyindən çıxış etmir. Ancaq biologiyaya bir istiqamətdə öyrənməklə onun yaranma səbəbi kimi daha çox təbiəti əsas götürür. Birtərəfli öyrənməsi həm də onu göstərir ki, Martin İden insan mizacını qəbul edə bilmir. Onun üçün ya ağ rəng var, ya da qara rəng. Bütün rənglərin mövcud olduğunu qəbul edən şəxsiyyətlər isə cəmiyyət və şəxsiyyət problemini özünə qəsd etməklə deyil, səbr və təmkinlə həyata keçirib, cəmiyyəti dəyişməyə çalışmaqla həll edirlər. Bu baxımdan C.London cəmiyyət və şəxsiyyət problemini burada qaldırmış, ancaq onun hansı istiqamətlərdə həll oluna biləcəyini təəssüf ki, göstərməmişdir. Əgər yazıçının ölümü ilə bağlı iddialar doğrudursa, bəlkə də bu onun özünün də Martin İdenin gələcək prototipi olmasından irəli gəlmişdir. Ancaq buna baxmayaraq “Martin İden” əsəri ictimai-sosial reallığın əksi kimi hələ də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

“Martin İden” romanında elm sahələrinə də ciddi şəkildə toxunulmuşdur. Fizika, biologiya, sosiologiya, tarix, həndəsə, fəlsəfə və s. elm sahələri əsərdə müzakirə mövzusu kimi diqqət çəkir. Ancaq bu əsərdə bir kontekst daxilində müəyyən səviyyə təşkil etmədiyi üçün biz bu barədə ümumi bilgi verməklə fikrimizi yekunlaşdırırıq.

Beləliklə C.Londonun “Martin İden” əsərində şəxsiyyət və cəmiyyət probleminin qoyuluşu müxtəlif səviyyələrdə işarələnmişdir. Biz məhz əsərin tədqiqində elmi-nəzəri sistem əsasında bu səviyyələri müxtəlif kontekstlərdə öyrənməyə çalışdıq.

Ümid edirik ki, gələcək tədqiqatlarda da bu istiqamətdə araşdırma aparmaq, yeni elmi-nəzəri metodologiyanın əsaslarını təşkil edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Antologiya 2009 – İngilis ədəbiyyatı antologiyası. Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 704 s.
2. Dostoyevski 2004 – Dostoyevski F.M. Cinayət və Cəza. Bakı: Öndər nəşr, 2004, 560 s.
3. Durkheim 2013 – Durkheim E. İntihar (Bir toplumbilim inceleme) / Fransızca aslından çeviren Zühre İlgelen. İstanbul: Pozitif yayınları, I baskı, 2013, 412 s. Ön söz - rum rəqəmi ilə VII-LI (7-51).
4. Əmirov 2010 – Əmirov M. İnsan və cəmiyyət / Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti, Bakı: ADPU nəşr, 2010, 581 s

5. Xəlilov 2012 – Xəlilov Ə. Dünya ədəbiyyatı / Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti, IV cild, Bakı: Araz, 2012, 566 s
6. Короткевич 2014 – Короткевич А. В. Социология. Минск: Международный государственный университет имени А.Д.Сахарова, 2014, 97 с
7. London 2009 – London С. Martin İden. Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 400 s.
8. Necati 2015 – S.Necati. Dinlerin intihar olgusuna baxışı. Ankara, 2015, 215 s. Ön söz-rum rəqəmi ilə IV-VI (4-6).

*Sumqayıt Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
shafiganajafova@mail.ru*

Shafiga Najafova

THE PROBLEM OF SOCIETY AND IDENTITY IN THE NOVEL "MARTIN EDEN" BY JACK LONDON

The novel "Martin Eden" by Jack London occupies an important place among the examples of world literature. It is possible to investigate the work in the different directions. In this article the author tries to investigate the problem of identity and society in the novel "Martin Eden" by Jack London. It is known that firstly, every person is the result of the society that surrounds him as an individual. If society is formed on the basis of social justice, it directly affects personality. On the contrary, there are cases of loneliness of personality among the society, running away from the society. The theme of the novel "Martin Eden" is almost formed on this problem. Studying the content of this novel by Jack London, it becomes clear that if society is at a low level due to its way of thinking, it has a significant impact on people who are high in consciousness. If the personalities of this nature are strong in the character, they are able to cope with the negative trends existing in the society. However, when a person has a weak character, personality disorders occur, which can lead to the fact that he or she has committed suicide.

In this article the author has approached the text on the basis of the theoretical system. Because any work can be studied from different directions. Poetics, plot, motive and variations of the text, genre characteristics, means of artistic description and expression, composition of the artistic language, etc. can also be studied in details. The literary level of the text was studied in the artistic context, the sociological level in the socio-public context, the political level in the political context, the psychological level in mental-associative context and the theological level in the religious-spiritual context. Based on the study of these contexts, the impression was made on the problem posed in the work and the work was systematically reviewed on the basis of the theoretical view. So in this article the problem of personality and society in the novel "Martin Eden" by Jack London was seriously studied and presented to the scientific community.

Keywords: *Personality, scientific, genre, text, motif, Jack London, Martin Eden.*

Шафига Наджафова

**ПРОБЛЕМА ОБЩЕСТВА И ЛИЧНОСТИ В
РОМАНЕ ДЖЕКА ЛОНДОНА «МАРТИН ИДЕН»**

Роман Джека Лондона «Мартин Иден» занимает важное место среди образцов мировой литературы. Этот роман можно исследовать в разных направлениях. В статье автор попытался исследовать проблему личности и общества в романе «Мартин Иден». Общеизвестно, что каждый человек - это прежде всего результат общества, которое его окружает как личность. Если общество формируется на основе социальной справедливости, это оказывает непосредственное влияние на личность. Наоборот, бывают случаи личности, которая изолируется и отталкивается от общества. Тема романа «Мартин Иден» основана на этой проблеме. Изучая содержание этого произведения Джека Лондона, становится ясно, что, если общество низшего уровня по интеллекту, оно оказывает значительное влияние на людей с высоким уровнем осведомленности. Если люди такого характера по своей природе сильны, они смогут справиться с негативными тенденциями, которые существуют в обществе. Однако бывают случаи расстройства личности, когда оно слабое, что может привести к самоубийству.

В этой статье автор подходит к тексту в аспекте теоретической системы, чтобы привлечь внимание к этой проблеме. Потому что любая работа может быть исследована по-разному. Поэзия, сюжет, мотивация и вариации текста, жанровые особенности, художественные выражения и композиция языка и т. д. можно исследовать отдельно. Литературный уровень текста исследуется в художественном контексте, социологический уровень в социально-социальном контексте, политический уровень в политическом контексте, психологический уровень в психоассоциативном контексте и религиозно-богословском контексте. На основе изучения этих контекстов была создана общая картина проблемы, поставленной в работе, а также систематический обзор работы. Таким образом, в этой статье проблема личности и общества в романе Джека Лондона «Мартин Иден» была серьезно исследована и представлена научной среде.

Ключевые слова: *Личность, наука, жанр, сюжет, текст, мотивация, Джек Лондон, Мартин Иден.*

(Akademik İsa Həbibbəyli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant: 12.09.2019

Son variant: 22.11.2019